

Paradehuset på Gisselfeld

The Parade House at Gisselfeld

Keywords: Parade houses; Conservatory; Greenhouses; Indoor plants; Constructions; Manor House; History; Denmark

Søren Cock-Clausen

I 2004 satte Kulturarvsstyrelsen "Herregården" som tema for Bygningskulturens Dag. Ikke kun selve hovedbygningen men alt det, begrebet en herregård omfatter – jordene, landbruget, skovene, gårdene og haverne.

Gisselfeld satte fokus på emnet med en udstilling i det pragtfulde nyrenoverede drivhus "Paradehuset". Udstillingen illustrerede husets opførelse, indretning og anvendelse. Paradehuset kaldes det, for det var her gartnerne præsenterede de fremavlede planter. De stod "på parade" i huset.

Udstillingen var arrangeret af landskabsarkitekt Gregory Bryan Kobett og viste foruden originaltegningerne af husets konstruktion og indretning, fotos af genstande, der havde været i brug fra gammel tid.

Fig. 1. Paradehuset, Gisselfeld, set fra sydsiden med Conservertory i midten, koldhuset til venstre (vest) og varmhuset til højre (øst), (foto: Jette Abel, 1979)

Opførelsen

Da greve Christian Conrad Sophus Danneskiold-Samsøe blev overdirektør for Gisselfeld i 1869, fik arkitekten J. D. Herholdt samme år ansvaret for restaurering og ombygning af Gisselfeld, og i forbindelse hermed blev Paradehuset opført i 1876. Paradehuset er af stor kulturhistorisk værdi og gartneritekniisk interessant.

Herholdts tre tegninger, der omfatter opstalter, snit og grundplan, giver os god mulighed for at sammenholde dem med dokumentationen gennem nutidens fotografier. Nedenfor er hans betegnelser gengivet. De er interessante, da de blandt andet bruger forskellige betegnelser som *Væxthus* og *Drivhus* om Paradehuset. Hvornår betegnelsen *Paradehus* er kommet til dukker formentlig engang op. Interessant er også betegnelsen *Conservatory*, et ord, der kan følges tilbage til engelsk havelitteratur fra slutningen af 1600-tallet.

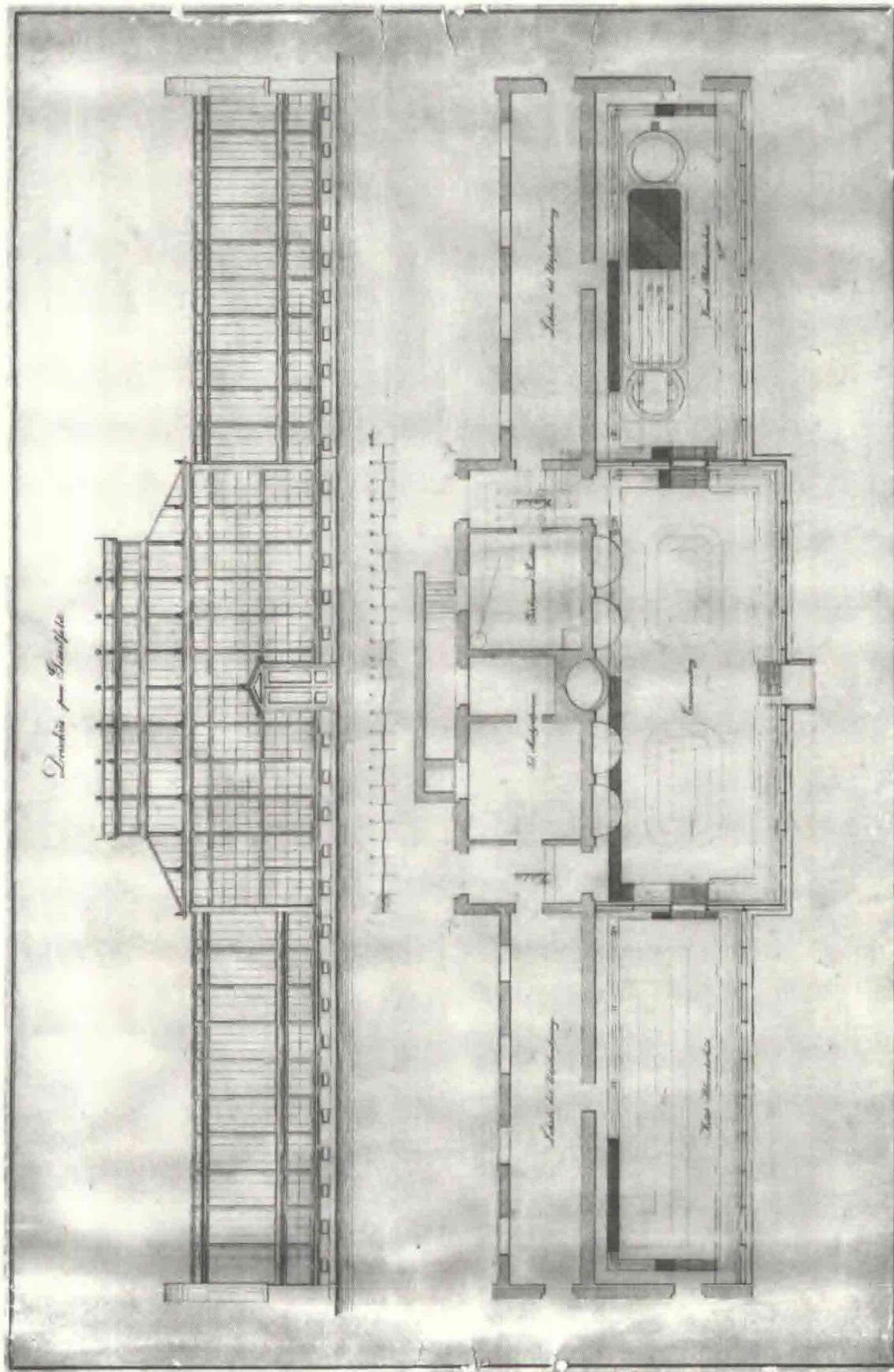
Bygningen består af en bred og høj hovedfløj med to mindre symmetrisk anbragte lige store sidefløje. Husets orientering er øst-vest, er dog drejet en smule. Parade-rummet vender mod syd med den permanente beplantning; sidefløjen mod øst er indrettet som varmt-hus med et muret vandbassin, og vestfløjen er indrettet som koldt-hus med et større rum, som i dag kan bruges til udstillinger og lignende og mod nord et mindre rum, som i dag kan bruges til foredrag og kursus.

Fig. 2. (se side 55) Tegningen viser foroven husets sydfacade med indgangspartiet i den høje midterfløj samt de to lavere sidefløje.

Forneden ses grundplanen af bygningskomplekset, hvor rummenes funktion er påskrevet. Husets sydlige facade domineres af glasvinduerne - eller rettere glasfacaderne. Det store rum i midterfløjen mod syd er et Conservatory, det vil sige et rum forbeholdt træer og potteplanter. På hver side af midterfløjen er to store rum, mod vest et Koldt Blomsterhus og mod øst er Varmt Blomsterhus. I dette er angivet to runde og en rektangulær plantekumme med afrundede hjørner.

Husets nordlige del, opført i mur, har to indgangsdøre, der fra hver sin Vestibüle fører ind til midterfløj og sidefløje. I midterfløjens østlige side, Gartnerens Kontor med oven i hjørnet, midt for koralstensgrotten, og dernæst et rum Til Medhjælperen. I begge sidefløje er Lokaler til Udplantning. Desuden angives en trappe ned til kælderetagen, (Herholdts tegning).

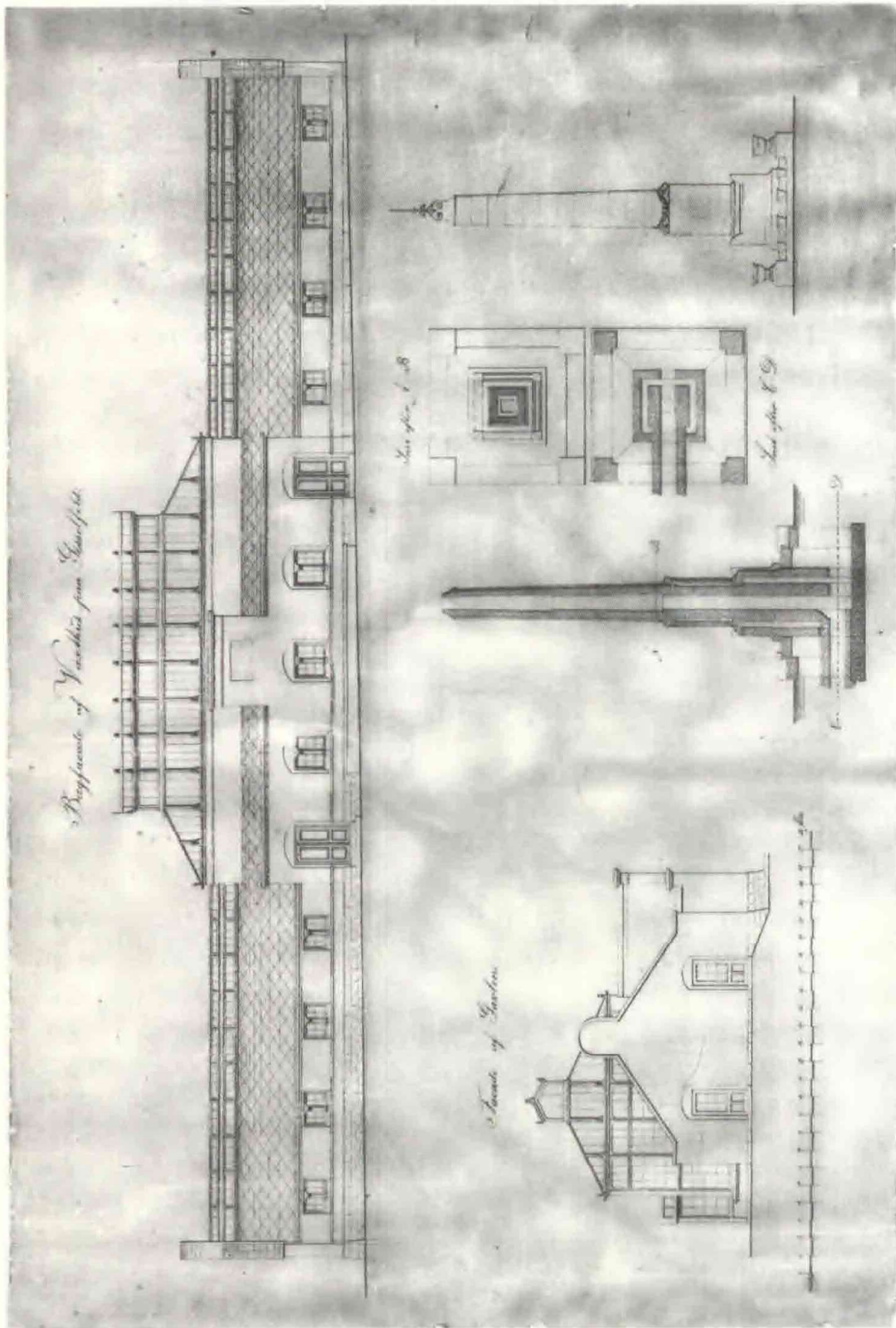

Fig. 3. Tegningen foroven - Bagfacade af Væxthus paa Gisselfeld - viser den nordre del af huset, opført af mur, tagene beklædt med trekantede skifersten og med to døre ind til Vestibuleerne. Formeden opstalt af Facade af Gavlen og til højre for den snit i skorstenen aftrappet mod toppen og planen af den underjordiske kanal. Til højre obeliskens med fundamentet dekoreret med fire vaser og dens top med dekoration af smedejern, (Herholdts tegning).

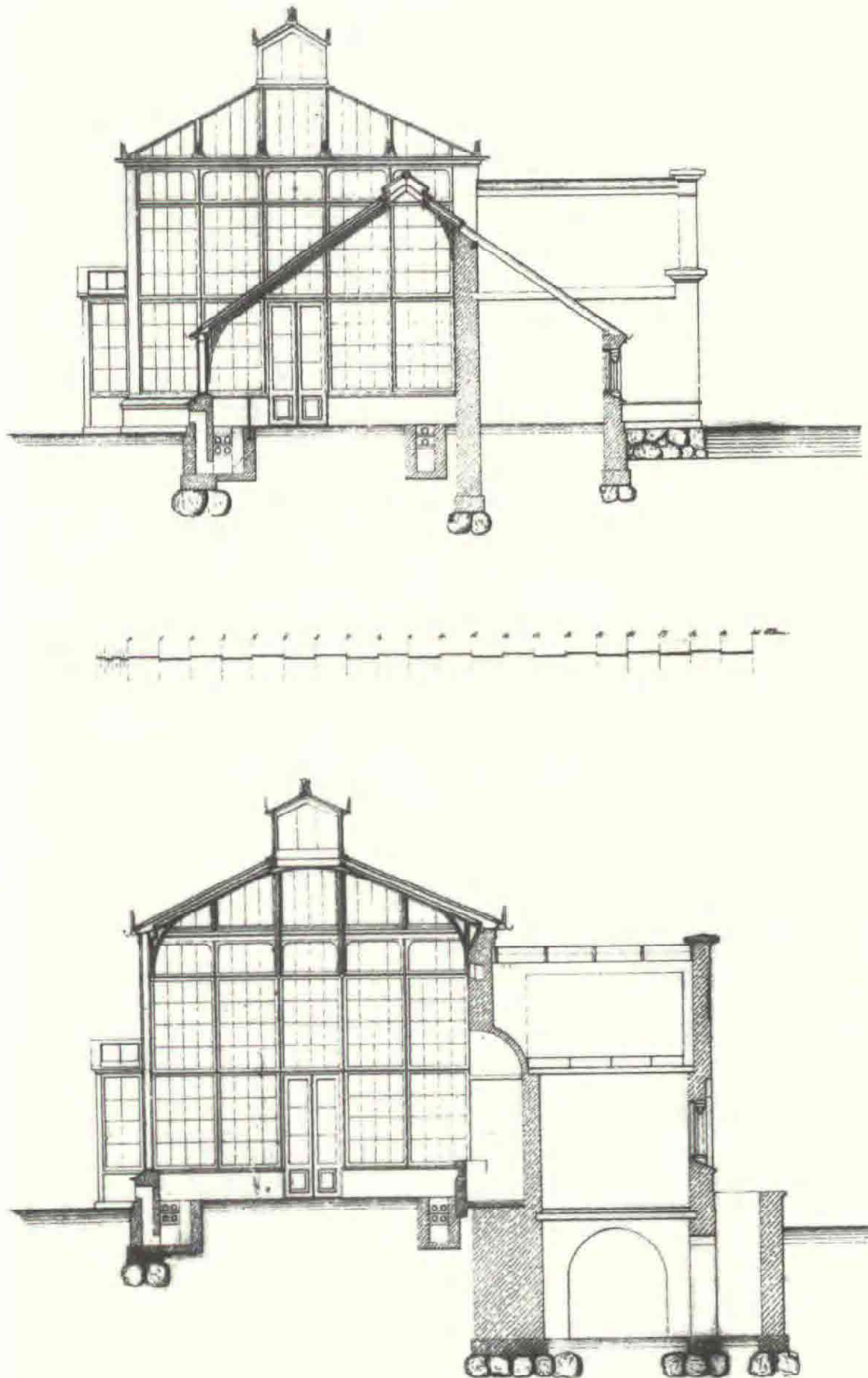

Fig. 4. Tegningen viser øverst midterfløjens østfacade og til højre for denne snit af østre sidefløj og opstalt af den nordvendte murede bygning. Nederst vises snit i midterfløjen og til højre derfor i koralstensgrotten og snit igennem den nordvendte murede bygning. På begge snit vises del af varmesystemet. I hovedfløjens venstre side ses en kanal, der går nedad og derefter opad igennem en forsænket kanal, hvor varmerør er monteret. På sydfacaden er der fornedet i murværket monteret udvendige støbejernslemme, der kan åbnes og lukkes, (Herholdts tegning).

Facaderne

Karakteristisk for bygningen er glasfacaden mod syd. Den rejser sig elegant med træk af den historicisme, som prægede tiden i sidste halvdel af 1800-tallet samtidig med, at den trækker linien tilbage til Paxtons Crystal Palace i London fra midten af århundredet.

Bortset fra en lav muret brystning er sydfacaden udelukkende udført af jern og glas. Facaden mod nord er muret og gulkalket.

Sydfacaden og tagene har ruder, der er omkring 40 cm høje og 30 cm brede. Indgangen er gennem fløjdøre i et vindfang, hvorfra man kommer ind i midterfløjen med træer og pottedplanter. Midt over vindfanget er en dekoration af støbejern.

Mod nord på facadens midte et halv meter højt murfremspring. Det er på begge sider beklædt med granitsten, og bag den fører en trappe ned til kælderen. Da der ikke er kælder under midterfløjen og sidefløjene, kun under nordfløjen, er den smallere.

De nordvendte rum var tidligere dårligt belyst gennem de smalle vinduer, der var anbragt med indbyrdes stor afstand. Da huset blev restaureret i 2003, sænkedes taget på den nordvendte midterdel, og den hvidkalkede gesims blev synlig.

På nordbygningens skrå skiffertage blev monteret tagvinduer med jernsprosser taget fra gamle mistbænkvinduer fra 1880. Tidsmæssigt kom tagvinduerne til at passe til bygningen, og rummene mod nord fik mere lys og blev derved mere anvendelige.

Fig. 5. Paradehusets midterste fløj med tagrytteren over taget og fremspringende vindfang. Forneden muret sokkel med udluftningslemme, (foto: Søren Cock-Clausen).

Indretningen

Husets hovedskillevæg går på langs gennem hele huset og adskiller derved de sydvendte planterum fra den nordvendte del med mindre rum. Rummene mod syd er til planter, der skal have meget lys og varme, mens rummene mod nord dels bruges til opbevaring af haveredskaber, urtepotter, plantebaljer og lignende, og dels er rum til salg af planter og for eksempel til binding af buketter.

I interiørets sydlige del er lige inden for ruderne en bred plade, der bruges til opstilling af potteplanter. Pladen bæres af lave engelske støbejernsøjler. På gangarealerne ligger håndstrøgne mursten med glaserede borter og langs en væg korallignende sten.

Over midterfløjen og sidefløjene er tagrytter, højst på midterfløjen.

Fig. 6. Bagest midterfløjens gavl mod øst og tagrytteren med den åbne rude mod nord. Til højre østfløjens glastag med åbne udluftningslemme foroven, (foto: Søren Cock-Clausen).

Potteplanter og træer

Fra begyndelsen af 1700-tallet har der på Gisselfeld været et hus til eksotiske træer og potteplanter. Betegnelser som drivhus, figenhus og pomeranshus peger på dyrkning af de sjældne vækster. Midt i 1700-tallet blev der bygget et nyt drivhus med ovne og opsat en skillevæg, for at halvdelen kunne være frostfri. I begyndelsen af 1800-tallet omtales et ananashus af glas med stråtag, og nogle år senere omtales et blomsterhus, der er

delt på langs, hvor den sydlige del er af glas og nordsiden stråttækt. Dette blomsterhus fornyedes midt i århundredet og inddeltes i et varmt-hus og et koldt-hus. Det vil sige, at man gennem et par århundreder har haft viden om pasning og dyrkning af importerede planter og frugter, viden om at skabe varme og lys gennem skråtstillet glas mod syd og viden om ved fyring i ovne at kunne holde husene frostfrie om vinteren. Ejerne har fulgt med tiden og bygget Paradehuset som en værdig videreførelse af havens tidligere huse.

Hvor gamle er de træer og pottedplanter, der står i Paradehuset i dag? En Chamæropspalme må nævnes - den kan være fra ældre tid.

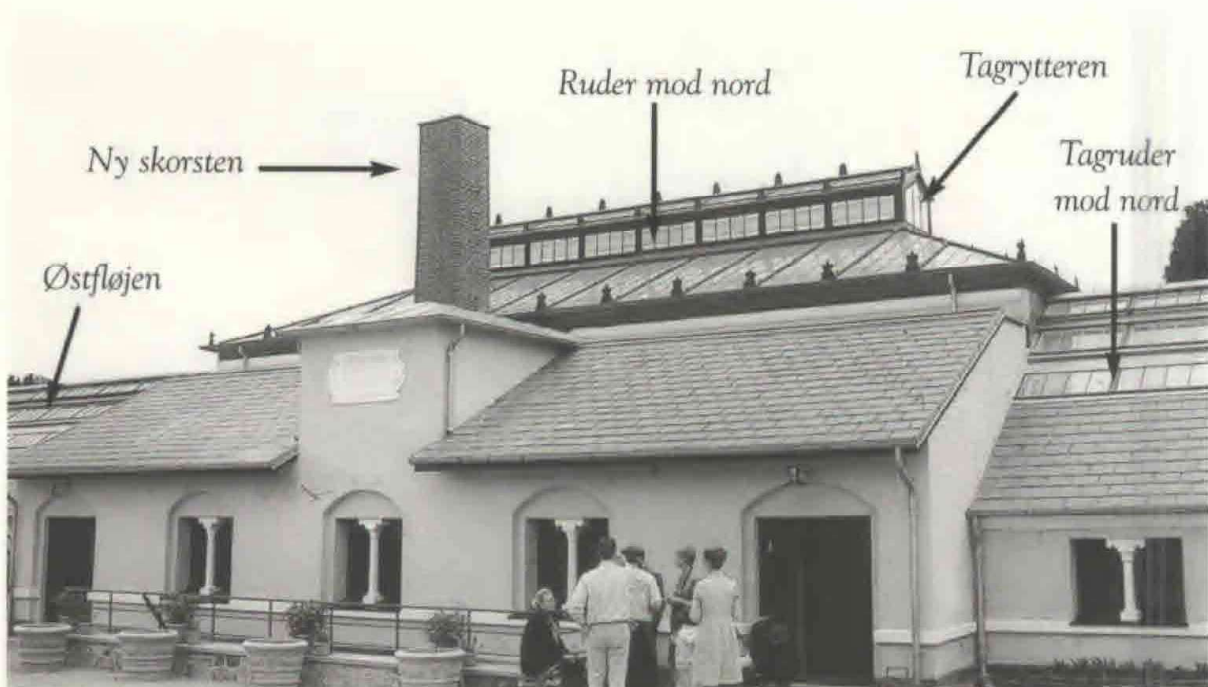

Fig. 7. Nordfacaden. Forneden granitbeklædt mur som skjuler trappen til kælderen, (foto: Søren Cock-Clausen).

Grotten

Midt i husets sydvendte del er bygget en grotte op mod hovedskillevæggen. Foroven er den udformet som halvdelen af en krydshvælving, og mod gulvet har den en ca. én meter dyb vandkumme. Grottens rustikke præg skyldes, at den blev beklædt med såkaldte koralsten. Det er kalksten fra Stevns Klint, der i århundreder har ligget i havet og derved fået en overflade, der minder om originale koraller. Både grotten med det rustikke præg og vandkummen hørte til inventaret i drivhuse fra den tid.

Varmen

I centralvarmeanlægget i kælderen har der ved husets opførelse antagelig været brugt damp som medie ligesom i datidens anlæg. Fra kedlen fører kanaler ind i planterumme-
ne, forsænket en halv meter under gulvet og overdækket med støbejernsriste. I kanaler-
ne ligger rør, hvorfra varmen ledes op til planterne.

Den oprindelige kedel blev fyret med koks, der må have været antændt med brænde. I skakten til kælderen, som koksene blev hældt ned gennem, sidder endnu sorte mærker af koks.

Kedlens skorsten – en obelisk – opført et stykke væk fra bygningen. Røgen måtte fra kedlen passere en nedgravet kanal og derefter stige op i opbelisken. Den måtte være høj for at give det nødvendige træk, der kunne suge kedlens røg gennem kanalen.

Det var en del af gartnerlærlingenes arbejde at passe ovnen i kælderen, for at tempe-
raturen kunne opretholdes døgnet rundt.

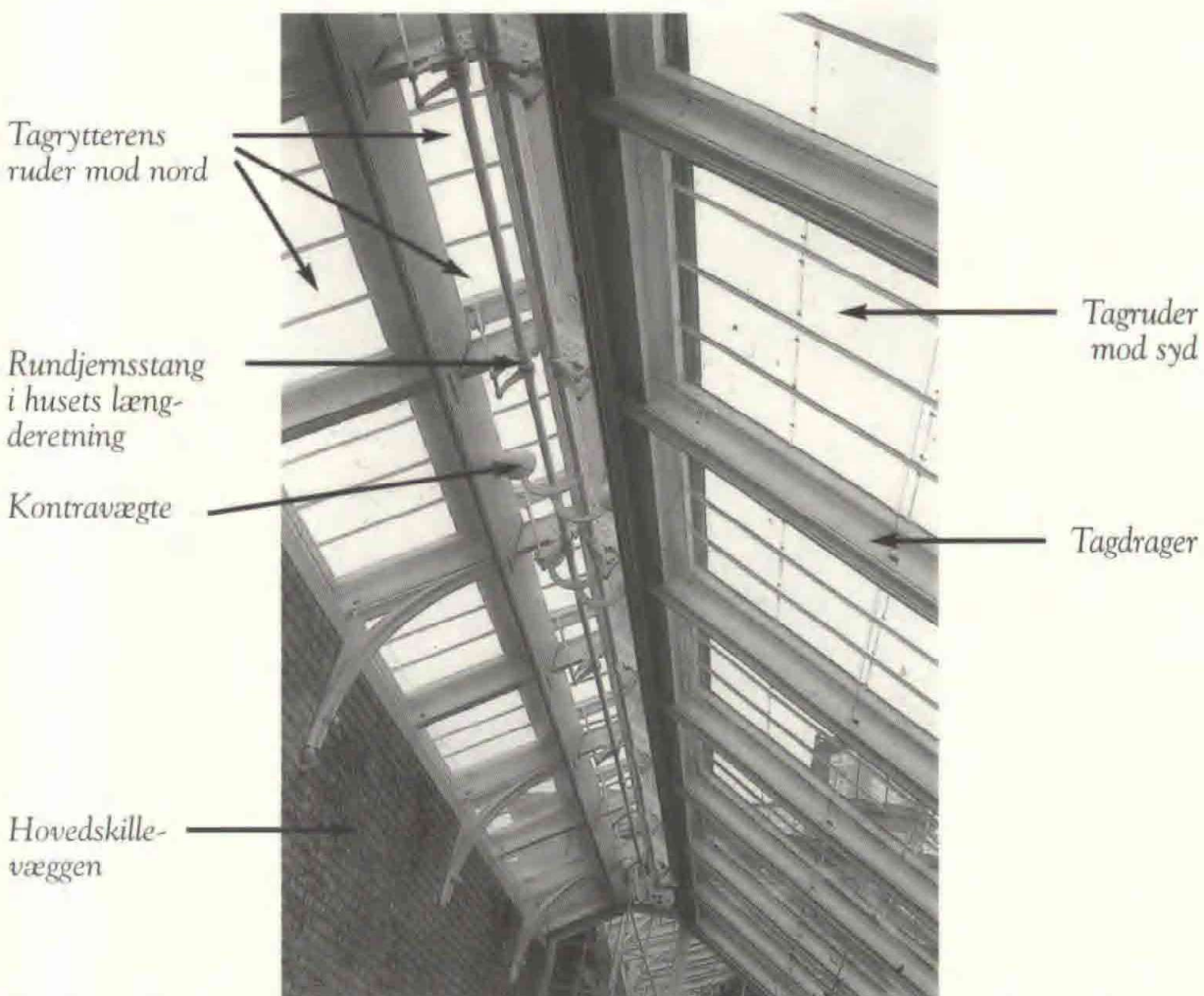

Fig. 8. Vestfløjen med bueformede støbejernsknægte boltet på hovedskille-
væggen. I baggrunden glas-
væggen mod midterfløjen, (foto: Søren Cock-Clausen).

Forår og sommer, hvor planterne fik dagslys og varme gennem sydfacadens og tagenes glasruder, skulle kedlen levere mindre varme, og det var på denne tid, at skorstenstrækket skulle holde ilden gående. Gik den ud, skadedes planterne.

At problemet øjensynlig har været til stede, er måske forklaringen på, at der 18 år efter bygningens opførelse i stedet for obeliskens opførtes en ny skorsten direkte over kedlen på bygningens nordside af arkitekt H. J. Holm, elev af Herholdt – og denne bruges stadig.

Samtidig med at Holm opførte den nye skorsten, ændrede han sidefløjenes glasgavle til murværk.

Statikken

I midterfløjene står profiljernssøjler boltet på fundamentet for at stabilisere huset. Alle tagene bæres af tagdragere, der er boltet både til søjlerne og til hovedskillevæggen, og det hindrer huset i at vælte sideværts.

Dog er konstruktionen ikke statisk stabil, men bliver det, fordi hovedskillevæggen afstives af skillevægge. Således må hovedskillevæggen og de tværgående vægge være blevet muret op først, og derefter er alle jerndelene blevet boltet sammen.

Paradehusets konstruktion er interessant, fordi selve konstruktionsprincippet med brug af profiljernssøjler allerede var noget indarbejdet i Danmark i sidste halvdel af 1800-tallet.

I dag er det et samarbejde mellem arkitekt og ingeniør, der resulterer i de korrekte beregninger, der hindrer huset i at vælte omkuld. I Herholdts tid var der vist bedre undervisning i statik end i dag.

Akkumulatorer

Foruden at medvirke til opretholdelse af statikken havde væggene en anden men lige så vigtig funktion. De virkede som varmeakkumulatorer, som i dagtimerne absorberede strålevarmen udefra, der kom ind gennem væggene og tagene. Oplagring af energi skete også i overskyet vejr, så længe der var dagslys, gav lyset varme. Om natten afgav væggene den absorberede varme som hjælp til at holde husets temperatur oppe.

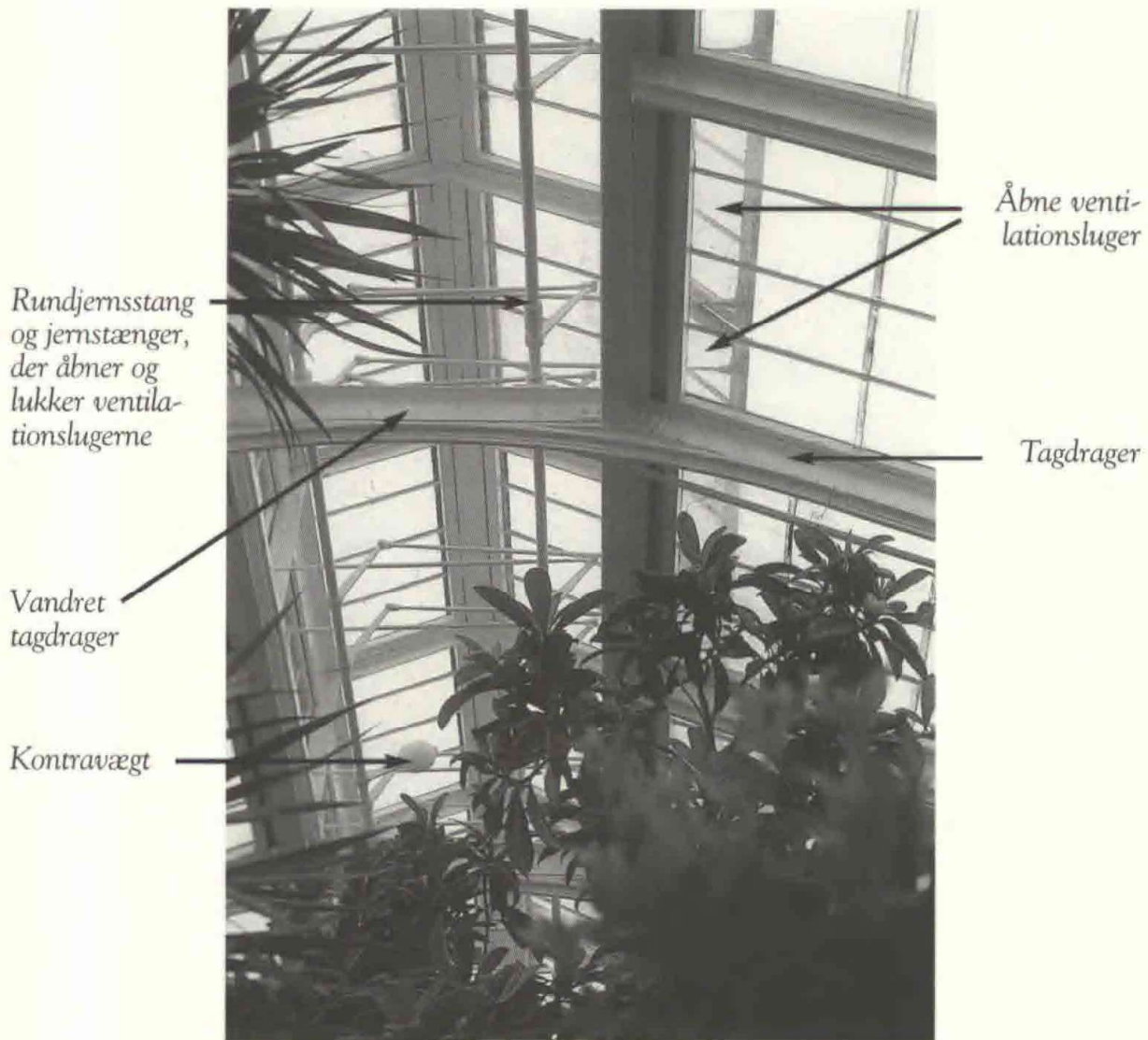

Fig. 9. Tagrytteren over midterfløjen set nedefra. Til højre den mod syd skrånende tagdrager boltet sammen med den vandrette, der bærer tagrytteren med åbne ventilationsluger mod syd, (foto: Søren Cock-Clausen).

Udluftning

Bygningen har i sydsiden under glasfacaden indmurede oplukkelige lemme, og i tagene er tilsvarende lemme. I de to sidefløje aktiveres disse med håndgreb med jernstænger, der åbner og lukker dem ved henholdsvis at blive vippet op eller ned. I hovedfløjen er de tungere lemme påmonteret kontravægte i form af støbejernskugler. De aktiveres med drejbare håndsving, der gennem en udveksling fra et stort til et lille tandhjul, også påvirker jernstænger, der skubbes op- eller nedad og åbner eller lukker lemmene.

Når gartneren åbner lemmene, udluftes huset efter behov. På varme sommerdage er kraftig udluftning påkrævet for at blive af med den kultveilte, som bladene ved fotosyntese udvikler. På samme måde ledes ilt ind i huset af hensyn til gartnerne.

Isolering

Mellem tagets og facadens jernbjælker ligger rektangulære trærammer, i hvilke er monteret ruder båret af smalle T-jernsprofiler. Det vil sige, at facaden havde to lag ruder, og luftlaget mellem dem isolerede. Desværre blev de nederste ruder fjernet ved restaureringen i 1996. Både af arkitektoniske og gartneritekniske grunde burde de have været bibeholdt.

En genstand bevaret fra ældre tid er en vogn, som blev benyttet til flytning af ruderne, der var monteret i trærammerne under facaderne og tagene. Trillevognen, hvis længde og højde svarer til rammernes længde og bredde, kan rumme to rammer. Den er forsynet med fire brede træhjul og står nu i vestfløjen.

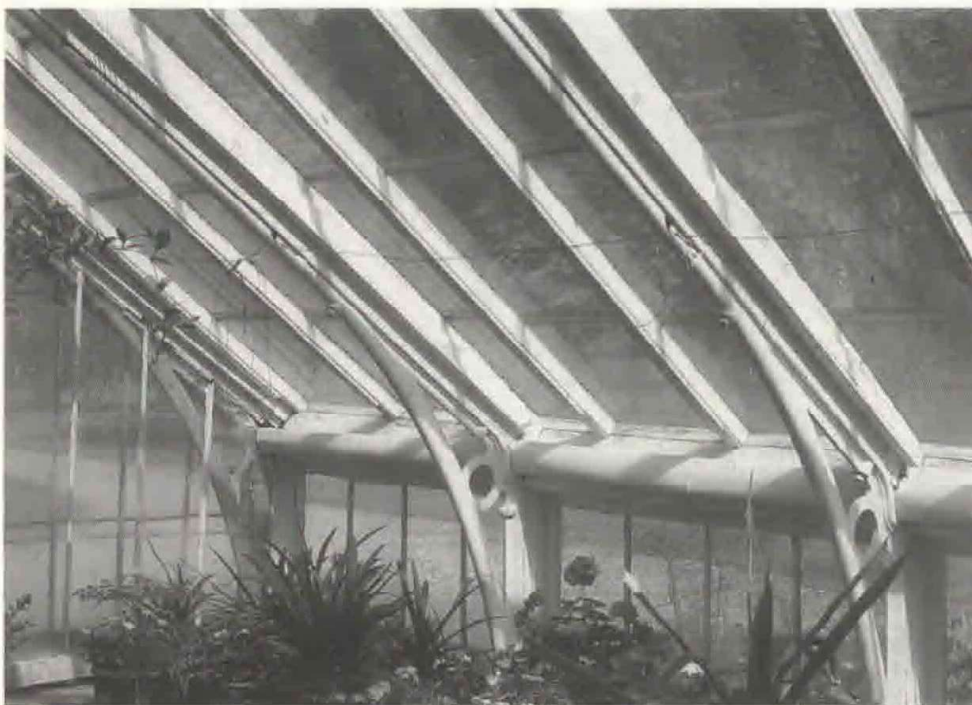

Fig. 10.
Vestfløjen med støbejernsbøjler mellem facaden og taget, (foto: Søren Cock-Clausen).

Brændselsforbrug

Selvom afstanden mellem facadernes oprindelige ruder var lille, virkede den isolerende. I øvrigt har varmetabet gennem tage og glasvægge været stort med et tilsvarende stort forbrug af koks. Det kan være vanskeligt at forestille sig, hvorledes der kunne opretholdes en temperatur på kun 5° i huset, hvis den udvendige temperatur var et stykke under frysepunktet?

Oversigt over vækst- og drivhuse i Gisselfeld

1670erne	pomeranshus, betegnes også figenhus
o.1700	nyt pomeranshus, betegnes også orangeri (1754 er det et gammelt figenhus, betegnes også drivhus)
1754	orangeri, betegnes også figenhus (1756, fik skillerum)
1806	ananashus med glas; nedrives i 1891 og lille drivhus med stråtag
1831	blomsterhus med glas, stråtag
1853	nyt blomsterhus, erstattede det fra 1831, murværk, glas (varmt-hus og koldt-hus)
1876	Paradehuset
1894	ny skorsten
1930erne	flere væksthuse nord for Paradehuset
1979	bygningsundersøgelse for restaurering
1980erne	fredning af Paradehuset
1996	restaurering af østfløjen og midterfløjen
2002	ansøgning om støtte til fortsat restaurering
2003	restaurering af vestfløjen og nordsiden
2004	udstilling i Paradehuset

Anvendt litteratur

Christensen, Annie, 2004. *500 år i en dansk have*, København.

Cock-Clausen, Søren, 1999. *Drivhuset i 1700-tallet*, Frederiksberg.

Petersen, Helge, 1999. *Drivhuset*, København.

Thomsen, Christian A., 2000. *Klostergartneren. En blumists erindringer fra Hornum til Gisselfeld*, København.